

Pooltochten

Citation for published version (APA):

Kusters, J. H. W. (1989). *Pooltochten*. Querido. <https://doi.org/10.26481/spe.19891012jk>

Document status and date:

Published: 12/10/1989

DOI:

[10.26481/spe.19891012jk](https://doi.org/10.26481/spe.19891012jk)

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

POOLTOCHTEN

Ander werk van Wiel Kusters

Een oor aan de grond (gedichten, 1978)

De gang (gedichten, 1979)

Het mijnmuseum (notities, 1981)

Hoofden (gedichten, 1981)

Kwelrijm (gedichten, 1983)

Een tuin in het niks. Vijf opstellen over Gerrit Kouwenaar (1983)

Een bezoek aan de leermijn (notities, 1984)

Salamanders vangen (gedichten voor kinderen, 1985)

De killer. Over poëzie en poëtica van Gerrit Kouwenaar (1986)

Het leven op stoomschepen (gedichten, 1986)

Het veterdiploma (gedichten voor kinderen, 1987)

De geheimen van wikke en dille (aantekeningen over poëzie, 1988)

Laatst (gedichten, 1989)

P O O L T O C H T E N

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding
van het ambt van bijzonder hoogleraar
in de Algemene en Nederlandse Letterkunde
vanwege de Stichting Wetenschappelijk Onderwijs Limburg
aan de Rijksuniversiteit Limburg
op donderdag 12 oktober 1989
door

dr. Wiel Kusters

Amsterdam

Em. Querido's Uitgeverij b.v.

1989

Copyright © 1989 by Wiel Kusters. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Em. Querido's Uitgeverij B.V., Singel 262, 1016 AC Amsterdam. No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from Em. Querido's Uitgeverij B.V., Singel 262, 1016 AC Amsterdam.

ISBN 90 214 7228 7/CIP/NUGI 320

*Het hart tot de onvruchtbare plek omspitten,
Pooltochten droomen en gedichten maken?*

Martinus Nijhoff, 'Levensloop'

*Oui, je sais qu'au lointain de cette nuit, la Terre
Jette d'un grand éclat l'insolite mystère,
Sous les siècles hideux qui l'obscurcissent moins.*

Stéphane Mallarmé

*Mijnheer de rector magnificus,
Geachte toehoorders,*

Niet zo ver hier vandaan ligt Kempland, een stuk van het Maastrichtse stadspark en dus een plek met veel groen, bomen, planten, bloemen. Nu is er op onze aardbol nóg een Kempland, tienduizenden kilometers naar het zuiden, op de zuidpool, en daar, in die ijzige witte woestijn is het heel wat minder goed toeven dan in onze streken. Het Maastrichtse Kempland herinnert aan de dichter Pierre Kemp en compenseert sinds enkele jaren het gevoelige verlies dat deze in september 1953 meende te lijden, toen hij een globe onder ogen kreeg die, anders dan hij gewend was, de naam *Kempland*, herinnerend aan een Engelse naamgenoot, niet meer vermeldde. In zijn gedicht 'Woede over een aardbol zonder Kemp-land' schreef Pierre Kemp:

Hier slaat mijn zwartste uur en niet
om mijn lichaam als centrum van pijn,
maar wijl mijn gezicht een aardbol ziet
zonder 't land, dat er toch moest zijn.

Klein, heb ik mijn kinderborst gehoogd
en mijn neusje snoof fier aan de lucht,
wanneer ik mijn naam met een lichte boog
aan de Zuidpool las, als een merk op een vrucht.

Ik weefde om die naam menig avontuur
in sneeuwstorm en grotten met baarden van ijs,

met Erebus en Terror in donker vuur
bij zeegroene vorst en sneeuw rose op grijs.
't Was de Poolkoude niet, die mij neuriën deed
of het spel der verhevelingen met de zon
– ik bevroedde in die Poolnamen héél veel leed –,
maar van trots, dat dit met letters kon,
met mijn K, met mijn E, met mijn M,
met mijn P, zong mijn kinderstem!¹

Pierre Kemps 'koene Engelse homoniem', zoals hij zijn naamgenoot de zuidpoolonderzoeker² noemt, is 'deze smaad door een tijdige dood ontgaan', maar zelf zit hij er nogal mee. Hij steekt in zijn furie 'de bol in brand' en reikt 'over de as van die aardglobe [...] langs dovende vlammen' zijn hand aan die andere Kemp.³

't Was de Poolkoude niet, die mij neuriën deed', schreef de Maastrichtse dichter in de zojuist aangehaalde strofen. Halen we de ontkenning eruit, dan is deze regel bij uitstek geschikt om er het werk van een aantal dichters mee te typeren, die door de kou, het wit en de leegte nu juist wél tot zingen, neuriën of spreken werden gebracht. Zij komen in mijn voordracht aan de orde: Stéphane Mallarmé en H.C. ten Berge met name. U zult trouwens nog wel wat meer namen horen vanmiddag, want er hebben zich in de literatuurgeschiedenis van de laatste honderd jaar heel wat dichters rondom de leegte verdrongen, een leegte die in de dichterlijke verbeeldingswereld overigens niet alleen aan de onbewoonbare polen van onze planeet te situeren valt, maar ook op de ijle toppen van het hooggebergte, de Parnassus, de lege woonplaats van de goden.⁴

Maar nu dan de zuidpool, Antarctica, en om te beginnen Edgar Allan Poe. Poe, die in 1849 stierf, veertig jaar oud, publiceerde in 1838 *The Narrative of Arthur Gordon Pym*, het fantastische verhaal van een zeereis die letterlijk in het wit van de pa-

gina eindigt, omdat, zoals de laatste zin ons bij wijze van verteltruc meedeelt, Edgar Allan Poe het verhaal weigerde te voltooien 'op grond van de onnauwkeurigheid der hem verstrekte feiten'.⁵

Het wit van de pagina, waar het verhaal plotseling op uitloopt, correspondeert op betekenisvolle wijze met 'het witte gordijn', de dampmassa die het schip met Arthur Gordon Pym aan boord, tegemoet vaart. Dit is wat er staat vlak voor het verhaal afbreekt: 'En toen geraakten we snel binnen de omknelling van de waterval, waar een afgrond zich opende om ons te ontvangen. Maar op onze weg verhief zich een gesluerde menselijke gedaante, zeer veel groter van afmetingen dan enige sterveling. En de kleur van zijn gelaat vertoonde de volkomen blankheid van sneeuw.' De wereld *van* het verhaal en de wereld *in* het verhaal verdwijnen in de leegte, in het wit. De kleur wit, de kleur van het volle, het volledig teruggekaatste licht, speelt een opvallende rol in de laatste hoofdstukken van de roman. Naar ook in Poe's 'Naschrift' nadrukkelijk geëxpliciteerd wordt, is het wit bij voorbeeld onbekend bij de inboorlingen van Tsalal, bewoners van een, vreemd genoeg, warm gebied in de Zuidelijke IJszee. In zijn 'Naschrift' noteert Poe: 'Er was in Tsalal niets wits te vinden en niets anders dan wit op de latere reis naar het gebied dat daarachter lag.'⁶ In dat gebied is het schip met zijn bemanning voorgoed verdwenen.

Toen Poe zijn imaginaire reisverhaal schreef, was de zuidpool nog volledig onbetreden gebied. Antarctica werd pas in 1820 of 1821 voor het eerst door mensenogen gezien, vermoedelijk door de leider van een Russische expeditie, Fabian Gottlieb von Bellingshausen, al hebben ook de Engelsman Edward Bransfield en de Amerikaan Nathaniel Palmer deze eer voor zich opgeëist.⁷ Een kleine twintig jaar later deed Jules Dumont d'Urville van zich spreken. Hij leidde een Franse expeditie naar het zuidpoolgebied, vereerde het geweldige panorama van ijs en sneeuw dat hij zag met de voornaam van zijn vrouw

(Adélieland) – voorwaar een blijk van warme genegenheid naar twee kanten – en claimde het als Frans grondgebied.⁸ De fascinatie, exploreerdrift en veroveringszucht waren gewekt, het onbekende lokte en blééf lokken. Nog uit de negentiende eeuw vallen hier de namen te noemen van Charles Wilkes, die tijdens een Amerikaanse expeditie in 1838-1842 drieduizend kilometer van de Antarctische oostkust verkende, en van James Clark Ross, die de Rosszee ontdekte, het Rossijsplateau en de kust van Victorialand.

Het is, denk ik, niet ver gezocht, de fascinatie door deze nog nooit door mensenvoeten betreden, maagdelijke, witte, ijzige en onherbergzame gebieden, tot onze wereld behorend, maar tegelijkertijd ook een onmenselijk domein, in verband te brengen met de 'lege transcendentie' in het werk van dichters als Rimbaud, Baudelaire en vooral ook Mallarmé, de 'Poolreiziger naar het poëtisch-absolute', zoals Martinus Nijhoff hem ooit noemde.⁹ Nijhoff, wiens eigen poëzie blijk geeft van een sterke occupatie met het aards-metafysische, brengt het maken van verzen ook in zijn eigen gedicht 'Levensloop' in verband met gedroomde pooltochten. In het sextet van dit sonnet stelt de dichter zich de vraag, of het leven nu dan werkelijk heeft moeten uitlopen op het schrijven van gedichten in verlatenheid: '[Moest ik] Het hart tot de onvruchtbare plek omspitten, / Pooltochten droomen en gedichten maken?'¹⁰ Het schrijven van gedichten is een dubbelzinnige bezigheid: enerzijds streeft de dichter in zijn werk naar een aan het aardse ontstegen vorm van poëtische zuiverheid, anderzijds is hij er zich van bewust dat deze zuiverheid in vele opzichten samenvalt met steriliteit, leegte en dood. Met wereldverzaking. In een rede, uitgesproken als voorzitter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde op 2 november 1940, zei Nijhoff: 'Elk werk dat met liefde tot de wereld en met innerlijke emotie tot stand is gekomen, zij het een boek of een serum, een historische beschouwingswijze of een wiskundige formule, is als een

ster – als een vuurtorenlicht, door mensen ontstoken, dat mensen de weg wijst. Wij zijn, als tijdgenoten, verantwoordelijk voor het onderhoud dezer lichten. Het zijn toortsen die voortdurend vernieuwing behoeven, vlaggen die de grens van terra incognita aangeven en die wij steeds dichterbij moeten planten bij de denkbeeldige pool.¹¹ De beeldspraak is veelzeggend: op dit moment in zijn ontwikkeling geldt de pool niet meer als een min of meer onmenselijk ideaal, maar als een gebied dat uit liefde tot de wereld langzamerhand bewoonbaar moet worden gemaakt. Maar in het gedicht 'Levensloop' uit 1924 is het zo ver nog niet. De dichter wordt bezocht door de schaduwen van zijn verbeelding en hij vraagt zich af, in de zevende en achtste regel van het sonnet: 'Zal ooit mijn ziel uw vreemd wild rijk in vliegen/Baanbrekend naar uw mythe en uw rythmiek?' Dat is een wereldvreemd rijk, een schaduwwereld, zodat men zich kan afvragen of het voor de dichter ooit echt bewoonbaar zal zijn.

Het is niet uitgesloten, dat Nijhoff met deze regels op het werk van A. Roland Holst alludeert; de woorden 'vreemd wild rijk' en 'mythe' lijken daar signalen voor. Hoe dit ook zij, de onbewoonbare polen van de planeet spelen ook bij Roland Holst een rol, en wel zeer expliciet in de beschouwing die hij in 1930 onder de titel *De pooltocht der verbeelding* in *De Gids* publiceerde. De poolgebieden fungeren daar als metafoor voor de onbekende gebieden van ons leven, die door de grote kunstenaars als ontdekkingsreizigers en pioniers verkend en bewoonbaar worden gemaakt. 'Maar zoals in het dagelijks leven de waagzucht der verkenner, zich meer en meer, en tenslotte volkomen, losmaakte van het voornemen de gemeenschap te dienen en hen uitdreef naar de onbewoonbare polen der planeet, wellicht ook omdat die waagzucht, ofschoon niet meer in nut om te zetten, toch bestaan en bezielen bleef, zo [...] verging het den weinigen, die slechts door de stem der scheppende verbeelding bewogen konden worden. Die stem riep hen

naar waar slechts weinigen hen volgen konden, en waar niemand wonen kon. Slechts weinige teruggebleven eenzelvigen zien nog uit naar tijdingen, die, naarmate de tocht vordert, korter worden en nog maar zelden doorkomen uit de gebieden van onafzienbare verlatenheid, waardoor deze door voortaan doelloze en ontembare vervoeringen bevlogen enkelen zich steeds verder en roekelozer wagen in dat doodstil rijk van ijs en einde. Een rijk, waar dag en nacht hun snel beurtspel met de uren der ontroering staakten, om, tot de meest volstrekten zin van eigen wezen zich bepalend, elke gescheiden van den ander de eigen helft van het jaar des levens voor zich alleen op te eisen. De nog maar zo schaars doorkomende berichten schijnen ervan te getuigen als van een rijk, waar het leven door wat wij den dood noemen tot het oorspronkelijk en onpeilbaar geheim wordt herleid, niet enkel in dien langen nacht, doch sterker nog, en meer dan ooit mogelijk scheen, als de dag, zoals die daar aanbreekt, dat uiteindelijk rijk voor even langen duur gaat verlichten.' Zij trekken voort over de verblindende sneeuw en tussen de blinkende steilten van het ijs, 'een korte zwarte streep leven nog maar, wijd en zijd door het zwijgend schitteren van den dood bedreigd'. Uitgetrokken als verken- ners, 'worden, als betoverden, zij nu aangetrokken, steeds dieper in den al onmiddellijker omtrek van dat geheim, dat wellicht als een eeuwig sneeuwomvlogen gevaarte van ijs, een kristallen sfinx met wijde ledenloze ogen, nu weldra door hen gezien zal worden, om hen, geheel sprakeloos dan, zich neer te doen werpen onder die hoge borsten, de meedogenloze, blinkend van ontoegankelijk licht.'¹²

De tocht van de dichter is een expeditie vol ontberingen, hij is over het scherp van de snede op weg naar het geheim, dat, hoe dicht men het ook nadert, meedogenloos ontoegankelijk blijft. Het gedicht weerspiegelt deze heldere geslotenheid als een 'énigme de cristal', om de term te gebruiken waarmee Paul Valéry de gedichten van Mallarmé betitelde.¹³

Wat Stéphane Mallarmé betreft, hij was, net als Baudelaire, een groot bewonderaar van Edgar Allan Poe, zoals onder meer blijkt uit zijn vertalingen van Poe's poëzie, het vers dat hij schreef onder de titel 'Le Tombeau d'Edgar Poe' en uit een notitie over de bewonderde auteur, geschreven als antwoord op een enquête. In deze regels komt ook het wit van de pagina ter sprake: 'L'armature intellectuelle du poème se dissimule et tient – a lieu – dans l'espace qui isole les strophes et parmi le blanc du papier: significatif silence qu'il n'est pas moins beau de composer, que les vers.' 'De geestelijke basis van het gedicht gaat schuil en houdt zich op – heeft plaats – in de open ruimte die de strofen scheidt en te midden van het wit van het papier: een veelzeggende stilte, even mooi om te schrijven als de versregels.'¹⁴ Wij mogen hier ook wel weer even denken aan het wit waar *The Narrative of Arthur Gordon Pym* op uitloopt.

Mallarmés preoccupatie met het wit is genoegzaam bekend. Ik moge ermee volstaan hier nu alleen nog naar zijn uitspraak over 'le poème tu, aux blancs' te verwijzen, het 'verzwegen gedicht' als uiterste limiet van de vervluchtiging.¹⁵ Op het vlak van de dichterlijke motieven spelen kou en ijs bij hem een belangrijke rol, gletsjers bij voorbeeld: de Parnassus waarop deze dichter zetelde was behoorlijk hoog en niet zelden ook komt men in de verleiding, zoals destijds Nijhoff, Mallarmé met zijn poëzie in de poolstreken te situeren, of om in hem de kristallen sfinx te zien uit *De pooltocht der verbeelding* van A. Roland Holst.

In zijn boek over het symbolisme heeft S. Dresden een aantal belangrijke noties met betrekking tot Mallarmés poëzieopvatting, gericht op het zuivere en absolute, bij elkaar gezet. Ik zal hier een passage citeren. 'Elk woord', schrijft Dresden, 'moet, op zich zelf staande, het Absolute in zich dragen en het Eeuwig-Zijnde presenteren. Uiteraard kan dat niet gebeuren door middel van de omgangstaal [...]. De taal wordt gereinigd van alles wat zijn volmaaktheid in de weg staat, zodat hij uiteindelijk als een flonkerende diamant verschijnt. Ook met de

hardheid daarvan en de onaantastbaarheid. Van jongs af gaat bij Mallarmé de taalzuiverheid gepaard met een gevoelszuivering, die door sommigen zeker als hardheid ervaren zal worden. In een van de eerste brieven die wij van hem bezitten, zegt hij een gedicht op een jong meisje niet via inspiratie te willen maken: "la turbulence du lyrisme serait indigne de cette chaste apparition..." De ongebreidelde woordenstroom die door sommige romantici elke gevoelsuitstorting met zich mee moest brengen wordt hier eens en voor altijd afgewezen. Deze vorm van lyriek is onzuiver, ongereinigd, niet afgekoeld en niet tot definitieve vorm gebracht. Een maagdelijke verschijning zoals deze geliefde is, verlangt een even kuise en terughoudende literaire behandeling. Het onaantastbare moet in de lyriek dank zij gezuiverde woorden als volstrekt wit ijs verschijnen.¹⁶

Het wordt tijd, dat ik u nu ook eens met een vers van de hier besproken dichter confronteer, en wel met een van zijn beroemdste en beruchtste sonnetten:

Le vierge, le vivace et le bel aujourd'hui
Va-t-il nous déchirer avec un coup d'aile ivre
Ce lac dur oublié que hante sous le givre
Le transparent glacier des vols qui n'ont pas fui!

Un cygne d'autrefois se souvient que c'est lui
Magnifique mais qui sans espoir se délivre
Pour n'avoir pas chanté la région où vivre
Quand du stérile hiver a resplendi l'ennui.

Tout son col secouera cette blanche agonie
Par l'espace infligé à l'oiseau qui le nie,
Mais non l'horreur du sol où le plumage est pris.

Fantôme qu'à ce lieu son pur éclat assigne,
Il s'immobilise au songe froid de mépris
Que vêt parmi l'exil inutile le Cygne.¹⁷

Het gedicht is de evocatie van een echec: een in het ijs gevangen zwaan, die in de 'steriele winter' verzuimd heeft over het leven te zingen, heeft zijn pogingen om zich te bevrijden opgegeven en is nu, in zijn bevroren staat, veroordeeld tot een eindeloos sterven. Maar het echec is niet beslissend voor de betekenis van zijn situatie: de zwaan is een beeld van pure schittering, de onmacht is op dialectische wijze in een overwinning verkeerd.¹⁸

Van Mallarmés in het ijs gevangen zwaan stap ik nu over naar een gedicht van de Nederlander H. C. ten Berge, een tijdgenoot, en u zult zien dat daar meer dan voldoende aanleiding toe is. Ten Berge debuteerde in 1964 met de bundel *Poolsneeuw*. In 1966 volgde *Swartrkran*s en hoewel *Poolsneeuw* alleen al door zijn titel voor mijn beschouwingen meer lijkt op te kunnen leveren, beperk ik me hier tot de bundel van twee jaar later. Daarin immers vinden we een gedichtenreeks, getiteld '–88.3°', die ons onmiddellijk naar de allerkoudste regionen van onze planeet verplaatst. –88.3° was of is nog steeds (daar ben ik niet zeker van) de laagste temperatuur die op aarde gemeten is, en wel op 24 augustus 1960 op de zuidpoolbasis Vostok.¹⁹ Maar het eerste gedicht van de reeks brengt ons verder terug in de tijd, naar de maand januari van het jaar 1915, toen het schip de *Endurance* van een zuidpoolexpeditie onder leiding van Ernest Shackleton, in de Weddellzee onwrikbaar vast kwam te zitten.²⁰ In oktober bezweek het schip onder de voortdurende en steeds heviger wordende persing van de ijsmassa's. Shackleton noteerde: 'Het schip werd door de persing van achteren opgelicht en het drijvende ijsveld, dat dwars tegen de achtersteven aanbeukte, spleet het roer in tweeën, rukte de roerpen uit en scheurde het achterschip. Terwijl wij toe-

keken, werd de druk minder en zagen wij de *Endurance* een eindje zinken. Weer kwam de persing opzetten en om 5 uur 's middags gaf ik bevel, dat iedereen op het ijs moest gaan. De draaiende, schurende ijsschotsen legden ten laatste het schip haar wil op. Het was een ellendige sensatie, de dekken onder onze voeten te voelen vaneenscheuren, de zware balken te zien buigen en daarna breken, met een lawaai als van een hevig kanonvuur. [Op andere plaatsen in Shackletons relaas is er sprake van het kraken van balken en planken, alsof er met pistolen geschoten wordt.] Het water overweldigde de pompen en om te voorkomen dat een ontploffing zou volgen, wanneer het de ketels zou bereiken, moest ik bevel geven de vuren te doven en de stoom te laten ontsnappen. [...] Voor ik het schip verliet, keek ik, staande op het trillende dek, nog even door de lantaarn van de machinekamer en zag ik de machines opzij vallen, daar de steunsels en de vloerplanken bezweken. Ik kan de indruk, die deze meedogenloze vernieling op mij maakte, toen ik om mij heen zag, niet beschrijven. De ijsvlakten, voortgedreven door de macht van de miljoenen tonnen ijs achter hen, vernietigden het schip eenvoudig totaal.' Enkele pagina's verder citeert Shackleton deze prachtige regels uit het boek van Job:

Uit wier schoot is het ijs te voorschijn gekomen,
en wie heeft de rijp des hemels geteeld?

Als tot steen trekken zich de wateren samen,
en de oppervlakte des oceaans wordt in banden geslagen.²¹

In Shackletons boek zijn fascinerende foto's opgenomen van de beklemden en, laat ik de personificatie maar gebruiken, ten dode opgeschreven, met sneeuw en ijs bedekte *Endurance*, gemaakt door het expeditielid Frank Hurley, en het ligt voor de hand dat deze foto's mede ten grondslag hebben gelegen aan Ten Berges gedicht. Maar wat mij frappeert, is dat er daar-

naast een duidelijke parallel bestaat tussen de vastgeklemdde *Endurance* en de in het ijs vastgevroren zwaan van Mallarmé.²²

Endurance

Gekraakt tussen velden van wit
Rijst zijn beijzeld tuigwerk,
Beklimt de met koude gevoede guerrilla
Getikte gezellen, het glazen kompas.
Als kathaarse in vertraagde zelfmoord
Splijt de spiegel en paart menhirs van het ijsmassief.
Klusters van hagel doorzeven het dek

Uit de stuurkluis steekt een dubbelloops²³

Opmerkelijk is, in de vijfde regel, de verwijzing naar de middeleeuwse ketterse sekte der katharen, waar de oorspronkelijke Griekse betekenis van *katharos*, zuiver, zeker mede debet aan is. De strenge vorst en het strenge wit kunnen gemakkelijk leiden tot een associatie met het katharisme. Maar ook de naam *Endurance* maakt deze gedachtensprong mogelijk. *Endura* was een vrijwillige vorm van zelfvernietiging door volledige uithongering, door overgeestdriftige katharen in praktijk gebracht om de geest van de boeien der materie te bevrijden.²⁴ Shackleton en zijn mannen waren, nadat hun schip gekraakt was door het ijs, aan een vergelijkbaar ascetisme onderworpen, al was er bij hen van vrijwilligheid natuurlijk geen sprake.

Ten Berges gedicht kan men moeilijk als ongecompliceerd betitelen. Het beeld van het schip dat door de dichter wordt opgeroepen, heeft zowel mannelijke als vrouwelijke trekken. Mannelijk is het door zijn omhoog rijzend tuigwerk, door de wijze waarop het de bevroren waterspiegel splijt en door het dubbelloops geweer dat uit de stuurhut steekt, de stuurhut die

hier, als gevolg van associaties met ascetisme, tot *stuurkluis* geworden is. Uit het reële schip klonken, toen het vermorzeld werd, knallen als pistoolschoten en lawaai als van hevig kanonvuur op. Het verzette zich tot het uiterste, als de katharen in de vesting van Montségur, ben ik geneigd te zeggen. Maar het schip wordt bij Ten Berge ook doorzeefd, is het slachtoffer van wellicht mannelijk te noemen geweld – vergelijkbaar met de dodelijke persing van het ijs in de werkelijkheid – én het wordt met een kathaarse vergeleken. Hoe het grammaticaal en naar de betekenis geoordeeld met het ‘paren’ van ‘menhirs van het ijsmassief’ staat, is niet ondubbelzinnig vast te stellen, maar dat er in dit gedicht, bij alle kou, ook sprake is van harde erotiek is onmiskenbaar. Een vreemd soort hitte en agressie, vuur in ijs. Want zeker in de erotiek zijn de uitersten niet altijd even duidelijk van elkaar gescheiden. Ook op dit punt bevindt Ten Berge zich in de nabijheid van Mallarmé, in verband met wiens ‘*rêveries amoureuses*’ Jean-Pierre Richard opmerkt: ‘Wij moeten kiezen: willen wij het maagdelijke of het levenskrachtige, de zuivere maar verboden en ijskoude vrouw, of de vrouw die zich heeft gegeven, maar die noodzakelijkerwijs onzuiver is? Kiezen wij voor de zomer, dat levendige maar verwilderde seizoen, of voor de winter, het ogenblik van de helderheid, van de kuise toenadering, maar ook van de rillingen en de onvruchtbaarheid? Willen wij de woestijnachtige onmenselijkheid van het *wit* of de onaangename schelheid van het *rood*?’²⁵ Onophoudelijk probeert Mallarmé beelden van reinheid, als bij voorbeeld sneeuw en ijs, te paren aan beelden van hartstocht, van bloed en vuur.²⁶ Dit soort combinaties vormt overigens niet het monopolie van de poëzie. Toen James Clark Ross, met de schepen *Erebus* en *Terror* op zoek naar de magnetische zuidpool, op 28 januari 1841 de vulkaan ontdekte die hij *Mount Erebus* noemde, stond hij voor een volledig onverwacht en ongelooflijk natuurafereel: vuur en zwarte rook te midden van sneeuw en ijs.²⁷ Tussen haakjes: bij de

avonturen die de jonge Pierre Kemp verzong, blijkens zijn 'Woede over een aardbol zonder Kemp-land', waren er ook die verband hielden met deze vulkaan, 'in donker vuur/bij zee-groene vorst en sneeuw rose op grijs'.

De combinatie van erotiek en vrieskou die hier aan de orde is, speelt in het werk van H.C. ten Berge een belangrijke rol. In het gedicht 'In de himalaya' bij voorbeeld, uit de bundel *Poolsneeuw* van 1964, lezen we: 'Elke paring smelt een zwarte minnaar/in het ijs.' En in 'Lied in het landschap gevonden' uit dezelfde bundel: 'sneeuw die een snik-/heet beeld/blinkt in mijn ogen/nu vader zon zijn zeven paringen tebovenkomt'. Een ander gedicht uit *Poolsneeuw* heet 'Voorjaar in Abisko' (Abisko ligt in het hoge noorden van Zweden) en daarin schrijft Ten Berge: 'het grillig gevoel vergruist de ontroering/van hem die de ijskap verkiest. zijn lief/bevriest tot marmer bij de polen'. In de cyclus 'Kockyn, een kermiskroniek' uit de bundel *Swartkrans* (1966), dezelfde waarin ook '-88.3°' voorkomt, 'witselt' vroege vorst 'het veilig hout. je koude hand/tast langs mijn huid'.²⁸

In 1981 publiceerde Ten Berge een boek dat hij *Matglas* noemde, een combinatie van proza en poëzie, zijnde een herschreven versie van *Een geval van verbeelding* uit 1970. Ook in dit boek paart de schrijver kou aan erotiek, of beter gezegd: aan seksueel geweld. Bevroren hartstochten die ontvlammen, ontvlammen hevig. De verteller bevindt zich met een vrouw in een tijdens een sneeuwjacht van de weg geraakte auto, in een volstrekt en ijskoud isolement. Kort tevoren is hij even uitgestapt en nu zit hij geheel besneeuwd naast haar. De sneeuw blijft liggen op zijn pak, zijn wenkbrauwen zijn berijpt, de koude neemt toe. Het gezicht van de vrouw lijkt dat 'van een geverfde houten pop, onaangetast sedert de middeleeuwen en tot masker van schoonheid verbleekt. Haar ogen tuurden nog star door schaarse breuklijnen in de matglazen ruit. Kijkspleten nauw als het oog van een naald, onontkoombaar zich sluitend

zoals in zee het poolijs zich samentrekt in de wetmatige gedrevenheid van het water'. Het portier gaat niet meer open. 'Onder mijn zeehondemuts werd het warm. [...] Ik schoof de bril die op mijn voorhoofd had gezeten naar beneden en keerde mij in haar richting. We zaten in een afgesloten ruimte. Haar mantel was opengevallen. Adem wolkte uit mijn mond. Ik trok aan de knop naast haar stoel en klapte de leuning naar achter. Toen greep ik haar beet.'

Het verhaal van de gebeurtenissen in deze extreme situatie, in de koude en weldra ook vrijwel zuurstofloze cabine, wordt pas vele pagina's verder gecontinueerd. De vrouw blijkt door de kou bevangen, de man gedraagt zich, zou ik willen zeggen, als een verschrikkelijke sneeuwman, maar verkracht haar ten slotte toch niet. Hij krijgt ademnood en slaat de voorruit aan scherven. 'Ijs- en glassplinters vlogen door de wagen; daarop dwarrelde sneeuw door de stervormige opening naar binnen. Met open mond zoog ik de koude lucht op die in het gat drong. Ik schoof de bril van mijn tranende ogen omhoog en draaide me om. Op mijn knieën gezeten ontdeed ik haar zorgvuldig van scherven en splinters en blies de sneeuw weg die op haar benen en borst was gevallen. – Op haar tapijt van bont lag ze als smetteloos naakt, in volmaakt evenwicht oprijzend uit het zacht zilveren van benen en dijen. Tot waar ze sliep stoven de kristalsnippers met plotselinge rukwinden wervelend naar binnen, maar ze werd niet door vlokken gehinderd: ik lag – leeg en stil, allengs ondergesneeuwd en tot niets meer in staat – op de witte geliefde alsof ik haar tegen de kou en het vuil van bederf moest beschermen.'²⁹ De mallarméaanse sensualiteit is hier dolgedraaid en in volstrekke radeloosheid verkeerd, de dubbelzinnigheid van een erotiek die warm en koud kan zijn is op volstrekke verbijstering uitgelopen: de 'witte geliefde' moet in haar zuiverheid worden beschermd, maar ook gevrijwaard voor de dodelijke, hoewel ook conserverende, kou.³⁰

Ik kan hier niet ingaan op de complexe vertelsituatie die

Ten Berge *Matglas* kenmerkt, op de diverse vertelperspectieven, maar wil er toch nog graag even op wijzen, dat een van de personages, filmer en fotograaf met een opdracht in Antarctica, Marston heet en dat Marston ook de naam was van een van Shackletons expeditieleden tijdens de zo jammerlijk mislukte tocht met de *Endurance*. In de lijst van bemanningsleden, achterin Shackletons reisverslag, figureert hij als 'artist'.

Over het paren van kou en warmte, van vuur en ijs, zou nog heel wat te zeggen zijn, als ik niet ook nog even terug wilde naar een paar andere aspecten van de gedichtencyclus '– 88.3°', want met een blik op de vastgevroren *Endurance* en de daarmee verbonden erotische associaties ben ik mijn beschouwingen over Ten Berge begonnen.³¹

'– 88.3°' omvat in totaal negen gedichten en is behalve aan E. Shackleton opgedragen aan E.T. Tolstikov, beiden 'guerilleros van een kontinent', zoals Ten Berge ze noemt. De eerste vertegenwoordigt daarbij de heroïsche periode van de zuidpoolexploratie, waartoe natuurlijk ook de tot de verbeelding sprekende expedities van Scott en Amundsen gerekend moeten worden, de laatste is een representant van de modernere wetenschappelijke occupatie met het zuidpoolgebied.³²

Wat de dichterlijke belangstelling voor de onbewoonbare polen van onze planeet betreft, is nu misschien wel duidelijk geworden dat dit lege gebied, dit *waste land* met zijn extreme kou, op een natuurlijke wijze als een soort magnetische pool voor een even aards als metafysisch (aards-metafysisch) georiënteerde poëzie kan fungeren, als concretisering van de 'lege transcendentie' die het wezen van veel moderne dichtkunst bepaalt. In die zin is – misschien moet ik zeggen *was* – met name Antarctica een ideaal terrein voor poëtische proeven en experimenten, op het vlak van de dichterlijke zuiverheid bij voorbeeld, die met taalzuivering samenhangt. Ten Berge sprak in een interview onder andere van een 'gestoken ritmiek', het weglaten van lidwoorden, adjectieven enzovoort,

terwijl hij in een recent autobiografisch essay over zijn werk uit de vroege jaren zestig noteert: de poëzie 'voelde zich thuis in de heldere kou die tevens de geest wit deed uitslaan en liet tintelen, en de woorden een intieme, maar ongenaakbare transparantie verleende. Het was mijn taak die woorden te glaceren, te verduurzamen in het gedicht.' Sinds dat vroege werk, waartoe dus ook de cyclus ' - 88.3°' behoort, 'is het motief van de koude, het wit en de leegte nooit helemaal afwezig geweest in wat ik schreef, waarmee dus niet gezegd is dat ik als persoon voortdurend in de kou wil zitten. Het gaat om landschappen, klimaten, die een mentale gesteldheid weerspiegelen.'³³

Behalve om taalzuivering, om een combinatie van intimiteit en ongenaakbaarheid waar het de taal van het gedicht betreft, gaat het bij de poëtische poolexperimenten, zoals we hebben gezien, ook om inzicht in de paradoxen van liefde en erotiek, en daarnaast ook om zo iets ideëels als eeuwigheidsverlangen, een verlangen waarvan de vervulling in de vrieskou onder handbereik lijkt, zoals Mallarmés zwaan al wist, en dat daar tot een vreemde, onmenselijke realiteit kan worden, een fascinerende vorm van tijdeloosheid. In Ten Berges gedicht 'Boring' worden ijsmonsters genomen uit diepe lagen van het ijsplateau, 'punkties in de witte lijkwade', waardoor men als het ware terug kan kijken in de tijd, naar de periode waarin Antarctica nog een rijke flora en fauna kende. Wat het menselijk leven betreft, kan ik hier een zinnetje aanhalen van de verteller uit *Matglas*: 'Ik zou het waarschijnlijk niet overleven en hier [op Antarctica] van een welkome dood gaan genieten: een eeuwige jeugd in een wikkel van witte balsem.'³⁴

De grens van de onsterfelijkheid, of bevroren sterfelijkheid, zo u wilt, wordt in een van de andere gedichten getrokken. Die grens is de 'Antarktische convergentie', waar het warme subtropische water en het koude poolwater elkaar ontmoeten en zich met elkaar vermengen. Ten zuiden van deze grens ligt Antarctica, een wereld 'zonder geur van brood en asresten,/Of rot-

ting', waar 'de mens zijn vlees betwijfelt/In het nors archief van de planeet'. De 'ruige kanker van de kou', schrijft Ten Berge, omcirkelt er het schip, 'Als rebel die in perfecte hinderlagen glimlacht/En dan aan zijn mauser morrelt'.³⁵ Net als in het gedicht 'Endurance' is daar het schiettuig weer, want de onsterfelijkheid wordt, indien al ooit, slechts door hybris en geweld verkregen. Het met het symbolisme gelieerde besef dat de kunstenaar een eenzame, een verdoemde en een misdadiger is, iemand die de regels van natuur en moraal overtreedt door de hoge gooi die hij doet naar het tijdeloze en onuitsprekelijke, vindt ook hier een uitingsvorm. Zoals Ten Berge in zijn bundel *Personages* van 1967 over de bewonderde Gerrit Kouwenaar schrijft: 'poëzie [is] perfecte misdaad./klinies, koel, doortastend spreken'.³⁶

Dames en heren. Toen ik zei, dat Antarctica een ideaal terrein is voor poëtische proefnemingen, suggereerde ik onmiddellijk ook dat deze conclusie inmiddels misschien door de feiten achterhaald is. Het zuidpoolgebied heeft zijn voor de poëzie zo verleidelijke imago van volstrekte ongenaakbaarheid langzamerhand verloren. Geen stukje van Antarctica is ongezien gebleven. De technische vooruitgang en het luchtverkeer hebben het reizen naar de zuidpool en het verblijf in die streken betrekkelijk comfortabel gemaakt. Er is zelfs sprake van Antarctisch toerisme: al in januari en februari 1958 werden vanuit Argentinië de eerste negen- en twaalfdaagse reizen naar de kou georganiseerd.³⁷ In zijn gedicht 'Morbus aedificandi', de ziekte van het bouwen, laat Ten Berge dan ook 'Pinguïns hinken tussen plastics' en bouwt 'koortsig de haasvlugge hilton zijn 7 hotels'.³⁸

Sinds H.C. ten Berge zijn cyclus '– 88.3°' schreef zijn vijftienvintig jaar verstreken. En het is op 1 december aanstaande dertig jaar geleden, dat in Washington het zogenaamde Antarctische Verdrag werd ondertekend, een verdrag dat, na ratificatie, op 23 juni 1961 van kracht werd en dat een mijlpaal is

gebleken in de internationale politiek. Door dit verdrag werd in één keer een heel continënt gereserveerd voor vrij en vreedzaam wetenschappelijk onderzoek. Daarmee werd Antarctica niet alleen tot een uniek laboratorium voor de natuurwetenschappen, maar, zou men kunnen zeggen, ook voor de politologie. De uit het verdrag voortvloeiende internationale samenwerking op wetenschappelijk gebied heeft het geleidelijk ontdooien van de Koude Oorlog bevorderd en wees de weg naar belangrijke internationale overeenkomsten, in de jaren zestig, met betrekking tot kernproeven en het gebruik van de ruimte.³⁹ Het behoort strikt genomen niet tot mijn taak, over dit soort aangelegenheden tot u te spreken. Maar de poëzie staat niet los van de wereld, ook niet als zij zich met al haar eigenzinnigheid soms van het dagelijks leven lijkt te verwijderen, ook niet als de dichter zijn oog richt op het ongenaakbare en beelden zoekt voor het onuitsprekelijke. De poëtische pooltochten van een dichter als H.C. ten Berge vormen een meeslepende metafoor voor ons verlangen naar een aardse metafysica, dank zij welke wij de wereld steeds weer als nieuw en verbazingwekkend kunnen zien, als een permanent te ontdekken, te onderzoeken en te behoeden domein.

Dames en heren leden van het bestuur der Stichting Wetenschappelijk Onderwijs Limburg,

graag spreek ik mijn erkentelijkheid uit voor het vertrouwen dat blijkt uit uw besluit mij hier te benoemen. Uw vertrouwen geldt kennelijk niet alleen mijn persoon, maar ook de intrinsieke waarde van het vakgebied Algemene en Nederlandse letterkunde als onmisbaar bestanddeel van het universitaire onderwijs en onderzoek.

Mevrouw en mijne heren leden van het curatorium van deze bijzondere leerstoel,

voor zover wij elkaar al niet in andere verbanden ontmoet-

ten, collegiaal en amicaal, verheug ik mij bijzonder op onze toekomstige contacten.

Hooggeachte Tans,

aan de vele verdiensten die u hebt voor deze universiteit, hebt u er onlangs nog een toegevoegd. Mede dank zij uw inspanningen heeft de Stichting Wetenschappelijk Onderwijs Limburg hier een leerstoel voor letterkunde kunnen instellen. Het is mij een eer te mogen trachten iets bij te dragen aan de verwezenlijking van uw culturele idealen. Ruim vijftig jaar geleden, in 1938, promoveerde u te Nijmegen tot doctor in de letteren met een proefschrift over isoglossen rond Maastricht. Dat u zich voor isoglossen interesseert, wil niet zeggen dat u van grenzen houdt. Uw denken is, ook in de politiek, principieel op samenwerking gericht, op een interdisciplinaire aanpak. Tegen die achtergrond stemt mijn aanwezigheid als letterkundige in de zo veelzijdige Faculteit der Algemene Wetenschappen u, hoop ik, tot tevredenheid.

*Mijne heren leden van het College van Bestuur,
Geachte leden van de Universiteitsraad,*

het zou mij bijzonder verheugen, indien de Rijksuniversiteit Limburg dank zij uw actieve beleid ook in de toekomst het hare zou bijdragen aan de verbetering van de culturele en literaire infrastructuur van stad en streek, en indien het brede terrein van de kunst- en cultuurwetenschappen reële ontplooiingskansen zou krijgen aan onze instelling.

Dames en heren van het wetenschappelijk en administratief personeel van de Faculteit der Algemene Wetenschappen, meer in het bijzonder van de vakgroepen Geschiedenis en Wijsbegeerte en van de werkgroep Kunst- en Cultuurwetenschappen,

wie, als ik, geen directe ervaring heeft met pooltochten, voelt zich als nieuw-aangekomene in uw faculteit bijzonder

snel op zijn gemak. Ik dank u allen zeer voor de warme wijze waarop u mij, die als dichter en essayist lange tijd buiten de academiemuren heb vertoefd, in uw midden hebt ontvangen. Ik heb tot mijn vreugde bemerkt, dat literatuur en poëzie uw belangstelling hebben. Onze samenwerking heeft nu al een organisch karakter. In het project 'Transgressiemotieven', waaraan ik met deze oratie een bijdrage lever en dat ons naar mijn stellige verwachting nog vele wetenschappelijke en dichterlijke avonturen zal doen beleven, werken wij met elkander voort. Maar ook daarbuiten, in andere combinaties. Als het aan mij ligt, overschrijden wij voortdurend de grenzen van ons territorium. Ik kom in de verleiding, Pieter Mostert, hier nu even Nietzsche te citeren: 'Oder, meine Brüder? Oder? -' Maar dat is zelfs voor een oratie wat te veel retoriek.⁴⁰

Dames en heren studenten,

u zult zich, wanneer wij ons samen over literaire onderwerpen buigen, nogal eens in het gezelschap bevinden van toehoorders van buiten deze universiteit, omdat ik een groot gedeelte van mijn werkzaamheden in de openbaarheid hoop te verrichten. Het is mijn vurige wens u af en toe van uw reguliere studie-activiteiten weg te lokken, om u het mensbeeld dat mede door uw vakstudie wordt opgebouwd, te doen toetsen aan de vóórwetenschappelijke inzichten van dichters en schrijvers. Uw studie in de geneeskunde, gezondheidswetenschappen, rechten en economie kan er, daarvan ben ik overtuigd, alleen maar wel bij varen.

Ik dank u voor uw aandacht.

1. Pierre Kemp, *Verzameld werk*, 11, Amsterdam 1976, p. 935-936.

2. Stanley Kemp leidde in 1925-1926 een Britse wetenschappelijke expeditie naar het zuidpoolgebied ter bestudering van de walvis. Zie bij voorbeeld Thayer Willis e.a., *Zu den letzten Grenzen der Erde. Be-zwingung der Pole und Gipfel - Eroberung der Tiefsee*. [Gütersloh 1977], p. 443 e.v.

3. Pierre Kemp, *Verzameld werk*, 11, p. 937. Eerder heeft de dichter overwogen de 'nuchtere, moderne bal' met zijn mond te vernietigen, met 'mijn tanden, mijn fluimen, mijn gal'. Ook schopt hij de ge-wraakte globe 'met een keihard schot' van zich vandaan, zodat er aan de zuidpool een deuk ontstaat. Men zou hierin een aardig, ironise-rend, voorbeeld kunnen zien van kosmische zelfvergroting van de dichter. Vgl. bij voorbeeld Jacques Perks sonnet 'Hemelvaart': 'en met een vaart / Stóot ik de wereld weg in de eindeloosheid. (*Verzamelde gedichten*, ed. Garmit Stuiveling, Amsterdam 1957, p. 111.) Vgl. Jacob Smit, 'De kosmische zelfvergroting van de dichter bij Bilderdijk, Perk en Marsman', *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van We-tenschappen*, Afd. Letterkunde, N.R., XX (1957) nr. 4.

4. Vgl. bij voorbeeld het gedicht dat begint met de regel 'Toen de zon was ondergegaan' in: Gerrit Kouwenaar, *Gedichten 1948-1978*, Amsterdam 1982, p. 187. Dit gedicht is gebaseerd op het relaas van Edmund Hillary, beklimmer van de Mount Everest. Diens boek *High Adventure* verscheen in 1957 in de vertaling van Kouwenaar: *Ik stond op de Everest*. De door Kouwenaar gebruikte tekstgedeelten vindt men al-daar op p. 100-101. Vgl. mijn artikel 'Gerrit Kouwenaars "lied van de japanse schim"' in: *De nieuwe taalgids* jrg. 69 (1976) nr. 3, p. 230.

De Nederlandse dichter die in zijn werk het vaakst 'ten berge' trekt, al treedt hij in mijn voordracht vooral als 'poolreiziger' naar voren, is H.C. ten Berge, 'die zijn naam/volgens de regels van de kunst/in eenzaamheid beklimt' (citaat uit de reeks "Tramontane", *Nieuwe gedich-ten*, Amsterdam 1981, p. 41). Vgl. mijn inleiding tot *Tramontane. Vijf triptieken en een liefdesverklaring*, Baarn 1983, p. 10-11 en het nawoord

door Maarten van Buuren in de tweede druk van *Nieuwe gedichten*, Amsterdam 1987, p. 65.

Over de bergen in het werk van Rutger Kopland schreef ik in *Monoloog in de bergen*, Maastricht 1988, *passim*.

Het hooggebergte speelt een belangrijke rol in de poëzie van Paul Celan. Zie bij voorbeeld: Paul Celan, *Ademkristal*, vertaald en toege-licht door A. Nypels, ['s-Gravenhage] 1978, p. 104-118.

Ik moet hier ook wijzen op Nietzsche. Uit het voorwoord tot *Ecce homo*: 'Wer die Luft meiner Schriften zu atmen weiss, weiss, dass es eine Luft der Höhe ist, eine *starke* Luft. Man muss für sie geschaffen sein, sonst ist die Gefahr keine kleine, sich in ihr zu erkälten. Das Eis ist nahe, die Einsamkeit ist ungeheuer – aber wie ruhig alle Dinge im Licht liegen! wie frei man atmet! wie viel man *unter sich* fühlt! – Philosophie, wie ich sie bisher verstanden und gelebt habe, ist das freiwillige Leben in Eis und Hochgebirge – das Aufsuchen alles Fremden und Fragwürdigen im Dasein, alles dessen, was durch die Moral bisher in Bann getan war.' (Friedrich Nietzsche, *Götzendämmerung. Der Antichrist. Ecce homo. Gedichte*, Stuttgart 1954, p. 294.) Zie ook gedichten als 'Am Gletscher' en 'Aus hohen Bergen' (*ibidem*, p. 467 en 481).

Ook Rein Bloem schreef gedichten over het thema. Zie bij voorbeeld 'Het klimmen' en 'Weg van de weerstand' in de bundel *Van de aarde*, Amsterdam 1982. Een recent voorbeeld van een gedicht over het beklimmen van bergen en de aards-metafysische betekenis daarvan is 'Bergtocht' van Maria van Daalen in: *Raveslag*, Amsterdam 1989.

Het lijkt mij overigens niet zonder betekenis dat zowel Herman Gorter als J.H. Leopold aan alpinisme deden. Zie in verband met Gorter het sonnet dat begint met de regel 'Zooals wie op een hoogen bergtocht gaat' in: *Verzamelde werken*, VIII, Bussum/Amsterdam 1952, p. 50 en 75.

Pooltochten, het exploreren van barre streken, het beklimmen van bergen, het afdalen in de aarde en de diepzee, en het verlangen te kunnen vliegen ('Ikarus') vormen in de literatuur en de ideeëngeschiedenis een samenhangend geheel. Binnen de Faculteit der Algemene Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Limburg worden deze 'transgressiemotieven', hun betekenis, hun evolutie en hun metamorfosen nader bestudeerd.

5. Ik citeer naar de Nederlandse vertaling van Bas van Deilen,

Utrecht / Antwerpen 1971, p. 227. In feite is de door mij aangehaalde zin niet de allerlaatste van Poe's roman: er volgt nog een 'Naschrift', dat echter evenzeer buiten het eigenlijke verhaal staat.

6. Edgar Allan Poe, *De fantastische reis van Arthur Gordon Pym*, p. 229. Poe's fantasieën houden verband met de door John Cleves Symmes (1780-1829) opgestelde theorie dat de aarde hol is, open bij de polen en aan de binnenkant bewoonbaar. Zie A.N.J. den Hollander, *De verbeeldingswereld van Edgar Allen Poe en enkele tijdgenoten. Bijdrage tot Amerika's ideeëngeschiedenis*, Amsterdam 1974.

7. Zie *The New Encyclopaedia Britannica*, Macropaedia, 1, Chicago [enz.] 1975, p. 961.

8. *Enc. Brit.*, Macr., 1, p. 961. Thayer Willis e.a., *Zu den letzten Grenzen der Erde*, p. 44.

9. De term 'lege transcendentie' ontleen ik aan Hugo Friedrich, *Die Struktur der modernen Lyrik. Von Baudelaire bis zur Gegenwart*, Hamburg 1956, p. 46 en passim. Nijhoffs typering van Mallarmé is te vinden in *Verzameld werk*, 11, Kritisch en verhalend proza, Amsterdam 1982, p. 194.

10. Martinus Nijhoff, *Verzamelde gedichten*, Den Haag 1974, p. 105. Vgl. G.J. Dorleijn, *Terug naar de auteur. Over de dichter M. Nijhoff*, Baarn 1989, p. 60: 'de droom is de creatieve doodsdroom, het eindeloze waagstuk van de pooltocht naar het absolute, dat natuurlijk in zijn volstrektheid iets weergaloos heeft, maar dat ook koud en dood is'.

11. Martinus Nijhoff, *Verzameld werk*, 11, p. 916.

12. A. Roland Holst, *Verzameld werk. Proza*, 1, Amsterdam 1983, p. 237-239. *De pooltocht der verbeelding* lijkt mij sterk verwant aan, en is misschien beïnvloed door, het laatste aforisme, nummer 575, uit Nietzsches *Morgenröte. Gedanken über die moralischen Vorurteile* (1881). Een ijzige sfinx komen we ook tegen in *Le Sphinx des Glaces* (1897), het door Jules Verne bedachte slot van Arthur Gordon Pym's zuidpoolavontuur. Vgl. A.N.J. den Hollander, *De verbeeldingswereld van Edgar Allen Poe*, p. 116.

13. Paul Valéry, *Oeuvres*, 1, ed. J. Hytier, Paris 1957, p. 646.

14. Stéphane Mallarmé, *Oeuvres complètes*, ed. H. Mondor & G. Jean-Aubry, Paris 1945, p. 872.

15. Stéphane Mallarmé, *Oeuvres complètes*, p. 367. Vgl. A.L. Söte-mann, *Over poetica en poëzie*, Groningen 1985, p. 47 en passim.

16. S. Dresden, *Symbolisme*, Amsterdam 1980, p. 108.

17. Stéphane Mallarmé, *Oeuvres complètes*, p. 67-68. Door Petrus

Hoosemans (*De Revisor* 1983/4, p. 38) en Paul Claes (Stéphane Mallarmé, *Gedichten*, Amsterdam 1986, p. 29) werden zeer uiteenlopende vertalingen van dit sonnet gepubliceerd.

18. Vgl. Jean-Pierre Richard, *L'univers imaginaire de Mallarmé*, Paris 1961, p. 256: 'son "pur éclat" suffit [...] à faire reluire une certitude ultime. Certitude d'une impuissance dépassée par l'acte qui l'assume, d'un échec pensé, et donc mué en une sorte de victoire.' Paul Claes, *Stéphane Mallarmé. Gedichten*, p. 74: 'Centraal staat hier het gevoel van gespletenheid tussen verlangen en werkelijkheid, dat opgeheven wordt in een bijna stoïcijnse levensverachting en gesublimeerd ik-bewustzijn.'

19. *Enc. Brit.*, Macr., I, p. 953.

20. In een van zijn aantekeningen bij *The Waste Land* (1922) refereert T.S. Eliot aan de zelfde Shackleton. De regels 360 en volgende van zijn gedicht 'were stimulated by the account of one of the Antarctic expeditions (I forget which, but I think one of Shackleton's)'. (*Collected Poems* 1909-1962, London 1963, p. 85).

21. Ernest Shackleton, *Mijn zuidpool-tocht*. [...] Voor Nederland bewerkt door Arthur Tervoooren, Amsterdam z.j., p. 91 en 99. Shackleton citeert Job 38: 29-30.

22. Men kan zich door Ten Berges gedicht bovendien laten herinneren aan het motief van de schipbreuk, *le naufrage*, bij Mallarmé. Vgl. bij voorbeeld de gedichten 'Brise marine' en 'A la nue accablante tu'.

23. H.C. ten Berge, *Gedichten*, Amsterdam 1969, p. 45. In een brief van 3 mei 1989 schreef de dichter mij: 'Er bestaat nog een affiche met zijn [Shackletons] schip waarop de eerste tekst is afgedrukt als een soort poëzieraambiljet dat ik ooit met een jonge ontwerper heb gemaakt.'

24. Vgl. Theun de Vries, *Ketters, Veertien eeuwen ketterij, volksbeweging en kettergericht*, Amsterdam 1987, p. 194. In zijn brief van 3 mei 1989 noemt Ten Berge de naam van Shackletons schip een 'geschenk uit de hemel'. Ook zijn gedicht 'Albi' (*Gedichten*, p. 64) verwijst naar de episode van de katharen, en wel naar de kruistocht tegen de Albigenzen (1209).

25. Jean-Pierre Richard, *L'univers imaginaire de Mallarmé*, p. 94.

26. Jean-Pierre Richard, *L'univers imaginaire de Mallarmé*, p. 43.

27. Thayer Willis e.a., *Zu den letzten Grenzen der Erde*, p. 52.

28. H.C. ten Berge, *Gedichten*, p. 9, 12, 28, 38.

29. H.C. ten Berge, *Matglas*, Amsterdam 1981, p. 27-28 en 62-63.

30. De dichter H.C. ten Berge is een *killer* in de betekenis die ik aan deze term heb gegeven in mijn studie over het werk van Gerrit Kouwenaar: *De killer. Over poëzie en poëtica van Gerrit Kouwenaar* [diss. Utrecht], Amsterdam 1986. Een belangrijk essay over Ten Berge schreef Maarten van Buuren in *Ongebaande wegen. Opstellen over literatuur*, Baarn/Amsterdam 1985, p. 43-62.

31. Ik wil hier alleen nog even wijzen op een veelzeggende passage uit 'Notities van Nemo'. Daarin staat de verteller oog in oog met een onmetelijke ijsvlakte. 'Een gezicht dat alles achter zich liet. Het beklemd en bevrijdde maar was intiem en intens tegelijk. Ik dacht niet aan koude of sneeuw. Het was ook niet wit, wat je wel zou verwachten, maar had in een zacht vuur van kleuren het wit overwonnen, verfijnd en verdeeld. [...] Maar wie zich alleen op de kap zou begeven liep snel verloren, ook als de wind niet zou opsteken. Het was voldoende dat de ruimte aanwezig bleef in zijn verstilte en lokkende doodsgloed. Als ijsbrand.' (H.C. ten Berge, *De beren van Churchill*, Amsterdam 1982, p. 223-224.)

32. De expedities van Scott en Amundsen inspireerden Huub Beurskens tot de gedichtencyclus 'Oates' in de bundel *Blindkap* (Kortgene 1975), tot gedichten in de afdeling 'Vorsttocht' in *Cirkelgang* (Amsterdam 1977) en in 'Antarkties' (*Op eigens schaduw hurken*, Amsterdam 1978). Over de verbintenis van kou en hitte schrijft hij in de laatstgenoemde reeks onder meer: 'min 40 graden: in boorkernen lavadekken, / steenkoolbossen, nervatuur van tropies hete / nachten: ijskoude geoloog droomt sorbets op terrassen.' (p. 30).

De door Ten Berge genoemde E.T. Tolstikov heb ik niet kunnen identificeren. In zijn al eerder aangehaalde brief schreef de auteur mij: 'voor zover ik mij herinner is E.T. Tolstikov een hedendaagse Russische geleerde die o.a. gedurende het Internationale Geofysische Jaar [1957-1958] werkzaam was op Antarctica.' Volgens Ten Berge is hij 'een van de "ontdekkers" (bezoekers) van de zgn. koudepool - het koudste punt op aarde dat toentertijd werd bereikt'. Aan die koudepool ontleent de cyclus, zoals we zagen, zijn naam.

33. H.C. ten Berge, *Levenstekens & Doodssinjal*, Amsterdam 1980, p. 245 (interview door Remco Heite uit 1972) en 'In de kloostertuin geschreven. Autobiografisch essay' in: *H.C. ten Berge. Informatie*, Amsterdam 1987, p. 26-27, en in: *De verdediging van de poëzie*, Leiden 1988, p. 100-102.

34. H.C. ten Berge, *Matglas*, p. 19.
35. H.C. ten Berge, *Gedichten*, p. 50.
36. H.C. ten Berge, *Gedichten*, p. 103. Over de symbolistische 'misdaad': S. Dresden, *Symbolisme*, p. 88-89. Men kan in de hier gereleveerde gedachtengangen Nietzscheaanse elementen zien; vgl. noot 4.
37. *Enc. Brit.*, *Macr.*, 1, p. 961.
38. H.C. ten Berge, *Gedichten*, p. 53.
39. *Enc. Brit.*, *Macr.*, 1, p. 964-965.
40. De geciteerde woorden zijn de laatste van Nietzsches *Morgenröte*.

De poolgebieden, en met name Antarctica, vormen een ideaal terrein voor wetenschappelijke en poëtische proefnemingen. In de moderne dichtkunst zijn de barre, ongenaakbare polen met hun extreme kou meer dan eens opgevat als het niet dan met zeer veel moeite te exploreren domein, waar het menselijk eeuwigheidsverlangen zijn ijzingwekkende vervulling vindt. Dertig jaar na de ondertekening van het Antarctische Verdrag maakt Wiel Kusters aan de hand van Edgar Allan Poe, Stéphane Mallarmé, Martinus Nijhoff, A. Roland Holst en H.C. ten Berge een ontdekkingsreis naar de witte woestijnen van onze planeet.

Omslag: Barbara van Dongen Torman

ISBN 90 214 7228 7/CIP/NUGI 320